

Bíró-Balogh Tamás

A filológus öröme

(Déry Tibor levelezése. 1901–1926 I/A.

Sajtó alá rendezte.: Botka Ferenc)

Déry Tibor sokaknak kortársa volt. Sok mai írónak. De kortársa volt József Attilának is. Kosztolányinak, Kassáknak szintén. Kortársa volt a Tiszáknak, Horthynak, Rákosinak, Kádárnak. Hosszú életet élt, sokat írt. Az irodalmi utókor egyes műveit jelentősnek, másokat kevésbé időtállóknak tekinti, de talán kijelenthető, hogy a ma irodalmi kánonjából Déry inkább hiányzik, mintsem jelen van. Viszont az irodalmi érték megítélése ízlésbeli dolog, és ezek az ízlések idővel változhatnak (mint ahogy ez nemegyszer meg is történt), de ha – Németh László megállapítása szerint – egy életművet nem a hullámvölgyei, hanem a csúcspontjai szerint kell megítélni, akkor Déry fontos és jó író volt.

S ha ma még biztos értékítélet nincs is, egyvalami nem változhat már: a Déry-életmű egésze, amely 1977-ben lezárult. Hogy pedig ez valójában mekkora, eddig csak sejtettük, az utóbbi években azonban meg is tudtuk.

Szinte páratlan az az odaadás és szakértő szorgalom, amelyet Botka Ferenc a Déry-életmű feldolgozása és megismertetése iránt tanúsít, s ehhez a céltudatos és következetes elkötelezettséghez elengedhetetlen a pozitív megszállottság és a hivatástudat. Szinte csoda: az utóbbi két évtizedben Botka Ferenc gyakorlatilag egyedül tartotta fenn a Déry iránti érdeklődést, ő szorgalmazta az újabb kiadásokat; Botka nélkül Déry mára talán a teljesen elfeledett, vagy inkább az irodalmi emlékezetből kitörölt írók közé tartozna.

Ennek már nem is kézzelfogható, hanem csak két karban tartható bizonyítéka a *Déry Archívum* sorozat, amelyben tíz év alatt közel húsz kötet látott napvilágot: az első (*Lia. Korai elbeszélések 1915–1920*) 1996-ban jelent meg, a tizenhetedik pedig 2003-ban (*Barátságos pesszimizmussal. Cikkek, művek, beszédek, interjúk 1965–1977*). Botka Ferenc egyszemélyes sajtó alá rendezői vállalkozása kivételes és példaadó, s csak azért nem példa nélküli, mert Réz Pál a méreteiben is hasonló Kosztolányi-életmű-sorozattal alkotta meg a mintát.

Az *Archívum* eddig megjelent tizenhét kötete után most itt az újabb, a levelezés. S míg a szépirodalmi életművön belül lehetnek átértékelések, az alapvetően dokumentum jellegű írások nincsenek ennek a „veszélynek” (szeszélynek) kitéve: a levelezés mindig *időtálló*. A levél nemegyszer szépirodalmi igénytel megformált életrajzi forrás, olyan írásmű, amely – jellegénél fogva – mindig több szinten *informál*: elsődlegesen a levél tárgyáról, írójáról, címzettjéről, a köztük lévő viszonyról, ezen túl viszont a korról, melyben írták s olvasták. A levelek szeriális gyűjteménye pedig ezek *változásáról* is tájékoztat.

Déry Tibor pedig sok levelet írt, és sokat kapott. A nagy levelezők vidéken élnek (Kazinczy Széphalmon, Babits Esztergomban, Ilia Mihály Szegeden), a fővárosi zsidó családba született Déry Tibor viszont sokat volt távol otthonától: gyerekkori betegségét külföldön kezelték, utána Svájcban tanult, majd egy erdélyi fatelepen dolgozott, 1920-ban pedig emigrációba vonult – s csak hét év múlva tért haza. Hagyatékban nyolcezer (!) darabra becsült levél maradt ránk, és ezt még kiegészítette a kutatás. Szám szerint, nagy-

ságrendileg tehát tudjuk, mekkora, terjedeleme azonban egyelőre még csak sejtethetjük: a levelezés első kötete is csupán az első életszakasz leveleinek egyharmadát foglalja magába – sok helyet kell hagyni a könyvespolcon a folytatásnak. Sajnos addig kell várnunk a mutatókra is, amíg a polc megtelik: ebből a kötetből hiányoznak, és bizony sok benne a név.

Botka Ferenc oda-vissza levelezést ad, s ebben a részletében 275 levelet közöl. Összegyűjtve – és sajnos – válogatva. Elsősorban hiányzik az anyagból a feleségekkel és az édesanyával folytatott levelezések teljes anyaga, ezek ugyanis korábban már megjelentek önálló kötetekben (*Három asszony* és „*Liebe Mamuskám!*” címmel), ezért ha az olvasó *majdnem* hiánytalan történetet szeretne olvasni, „sajnos – ahogy az előszó maga is írja – ki kell maga elé tennie a két kiadványt is”. Ez tehát még megoldható egy kis utánaolapozással, az viszont már nem, hogy a kötet csak válogatott az ún. olvasólevelekből, elhagyta „a teljesen ismeretlen [?] személyek leveleit”, az autogramot vagy fotót kérő leveleket, a repülőjegyet, honoráriumot vagy szerződést reklamáló üzeneteket, az el nem vállalt ankétok felkéréseit, és sajnos kivétel nélkül megszüntetett „az 1924–1925 közötti évek bélyegkereskedéssel kapcsolatos leveleitől, mivel azok a »szakma« olyan területeire vezettek, amelyek kívül esnek gyűjtőkörünkön” – ez utóbbi adag igazán hiányzik, éppen tárgybeli egyedisége, sajátossága miatt. Nemcsak azért sajnálatos, hogy – többek között – a fenti levélcsoportok is kimaradtak, mert bár a sajtó alá rendező számára ezek érdektelenek, más kutatók számára talán éppen ezek adnának információt (utóbbiaknak marad az irattár), hanem főképpen azért, mert egy levelezéskötet kiadása – a magyar gyakorlat szerint – évtizedekre konzerválja saját anyagát, és újabb (javított, bővített) kiadás, ha megjelenik egyáltalán, nemigen várható húsz-harminc éven belül (s így más kutatóknak *addig* marad az irattár).

Másrészről a kötet többet is ad, mint a szigorú értelmezésben vett Déry-levelezés. Közöl nem misszilis, akár cikknek is felfogható szövegeket, és a sorozaton belül hozza a családtagok (pl. Déry anyja és felesége) egymás közti levelezését. Ezek – bár Déryről (is) tartalmaznak információt – semmiképpen nem tekinthetők Déry Tibor levelezése részeinek. Ilyen szempontból kiváltképp „idegen” a kötetből a nagymama levele a szülőkhöz, melyet Déry születése előtt három évvel (!) írt, illetve a szintén a nagymama által, de Déry nevében megfogalmazott levél 1895-ből, amikor Déry még csak három és fél hónapos (!) volt. Ezek egy életrajzban (vagy a levelezéskötet függelékében) kiválóan megtalálnák a helyüket.

A kötet formailag szakít a hagyományokkal – s vélhetően saját sorozatán belül hagyományt teremt. A régebbi levelezéskötetekhez szokott szem pl. elsősre olvasászavarónak találja a levelek sorszámát alatta közvetlen következő átvezető magyarázatokat; itt máshol „hagyományosan” maga a levél szövege kezdődik, és szokatlan a „bevett” kéziratleírások („autográf”, „levelezőlap”, „ceruzával írt”, „német nyelvű” stb.) ikonokkal és csillagokkal való helyettesítése – elsősre ez is meglepő, de hozzá lehet szokni.

Botka Ferenc a levelek közti átkötő szövegekkel vitathatatlanul *regényszerűvé* tette anyagát. Ezekben az érzékelhetően örömmel írt korfestő, életrajzot vázoló-sűrítő, portrékat adó magyarázatokban „cselekmény”-t, „fordulat”-okat, „szereplő”-ket említ, és a saját személyességével átélte „történet”-ben legtöbbször csak Tiborként emlegeti „hősét”. A regényszerűség önmagában nem bűn, sőt... bár megjegyzendő, hogy egy levelezés önmagában is regényes: ezt a sajátosságot kihasználva alkották meg az írók a levélregény műfaját.

S bár a sajtó alá rendező a férfitvá érlelő szerelem dokumentumainak közlése kapcsán le is írja, hogy az „akár levélregényként is felfogható”, máshol fontosnak tartja közölni, hogy „nem irodalomtörténetet írunk”, vagy „nem életrajzot írunk” – mégis úgy tűnik, hogy jóval több a mondanivalója, mint azt a hagyományos jegyzetek megkívánják. Két műfajt ötvöz: a dokumentumközlést, valamint az (irodalomtörténeti) életrajzot, és nem tud, illetve nem akar választani a kettő között. Ez ma, az eddigi „puritán” jegyzetközölő kiadásokkal szemben mindenféleképpen szokatlan újítás, s mint minden reformé, megítélése is kérdéses: az irodalomtörténész kritikusan szemléli: „szokatlan gyakorlat, némely pontokon vitatható is, mert elrugaszkodhatnak a feltételezések, lemaradhatnak a konkrétumok” (Tarján Tamás: *A regények vére*. Könyvhét, 2007. márc.), az irodalmi hetilap prózaszerkesztője pedig éppen ellenkezőleg: „a levelek közlője egyáltalán nem a szokásos

(ál)objektivitással közelít hozzá, sokkal inkább burkoltan, bevallottan személyes elköteleződéssel, mint egy olyan elbeszélő, mely maga is érdekelt az elbeszéltekben”, s „mivel a személyesség, a választás és így az önkéntelen alakítás kikerülhetetlen, érdemes éppen ezért szándékoltnan ebbe az irányba tájékozódni” (Dérczy Péter: *Regény, levélben elbeszélve. Élet és Irodalom*, 2007. febr. 23.).

A formai furcsaságért a levelek tartalma kárpótol. A korai évek meghatározó fontoságúak. Déry nevelkedésén, férfvá válásán, első szerelmein és irodalmi helykeresésén túl megismerhetjük a levelek által egy zsidó család hétköznapijait és asszimilációját, a század első negyedének politikai-társadalmi változásait, és ennek a családra és Déryre tett hatásait, valamint a bécsi, berlini és párizsi emigránsok életét, művészi próbálkozásait. A levelezőpartnerek között a család és az első nagy szerelem mellett olyan nevek vannak, mint pl. Osvát, Babits, Tóth Árpád, Nagy Lajos, illetve a két legmeghatározóbb irodalmi társ: Kassák és Németh Andor. Az érdekességekre – kedvcsinálóként – csupán egyetlen példa: Osváthoz szóló első levelében az ifjú Déry azzal „provokálja” ki irásának közlését, hogy „felhívja” a szerkesztő figyelmét arra, miszerint „a *Nyugat*nak, mint Magyarország egyetlen nívósan irodalmi lapjának, szinte szociális kötelessége az új írói generáció felismerése, nevelése”. Ma már ez furcsán hat – igaz, egy ilyen levél is furcsán hatna valamely szerkesztőségben...

A kötet saját anyagán túl még egy figyelemre méltó szöveget ad: Botka Ferenc a kiváló, bár kissé terjedelmes előszóban a levelezéskötetek változataival ismertet meg, emellett egy levelezéskötet sajtó alá rendezésének módszertanába is bepillantást kapunk. Levelezést sajtó alá rendezni több munkával, mint elismeréssel jár, a hazai levelezéskötetek ajánló bibliográfiájának böngészésekor azonban rácsodálkozhatunk, mégis milyen sok szerzőnek ismerjük már leveleit. Viszont belegondolhatunk abba is, hogy sokaknak éppen hogy nem; a bibliográfia ugyanis tartalmaz egy nem látható hiánylistát is: Ignotus, Karinthy, Kassák, Krúdy, Móra, vagy éppen Osvát, Tömörkény és még sokan mások...

Egy levelezés sok-sok kis darabból áll, mint egy hatalmas mozaik. Kérdések és válaszok váltogatják egymást, és ami évekig-évtizedekig iratgyűjtő raktári dobozokban és számos más (rejték)helyen részleteiben „hevert”, a sajtó alá rendezés során egésszé áll össze. Olyan egésszé, melyet a maga valójában még a levelek írója-címzettje sem látott soha; s e levelezésegész ismeretében olyan információkhoz juthatunk, melyeket önmagukban sem a művek, sem egy mégoly részletes életrajz sem tartalmaznak.

Ennek az egésznek megpillantása a filológus öröme. S mivel a levelezéskötetek hagyományosan az életműkiadások záródarabjai, velük egy *teljes* írói kép válik – legrejtettebb összefüggéseiben is – láthatóvá. A Déry-levelezés esetében ez a bepillantás pedig szó szerint is érthető: a Petőfi Irodalmi Múzeummal együttműködő Balassi Kiadó igen szép és igényes kivitelezésű kiadványában közel nyolcvan oldalnyi fotómásolat mutatja meg a levelezőpartnerek arcát, kézírását, a képeslapokat és a Déry életében jelentős szerepet betöltő folyóiratok borítóját. A további köteteket azonban nemcsak ezért várjuk.

*

A kritika megjelenése előtt máris megjelent a levelezés második kötete (I/B), amely az 1927 és 1935 közötti leveleket adja, a Balassi Kiadó és a PIM közös kiadásában, 355 oldalon, szintén kb. nyolcvan lapnyi fekete-fehér és színes képmelléklettel. Részletes ismertetésére így itt most nincs lehetőség, az viszont bizonyos, hogy aki ennek a „regénynek” az első kötetét is érdeklődéssel olvasta, ebben sem fog csalódní. Sajtó alá rendezési elveiben következetes, kulcsínében az előzőhöz igazodó – tehát egy szép kötetben fontos dokumentumokat kapunk, némileg regényesített jegyzetekkel.

(Balassi Kiadó – Petőfi Irodalmi Múzeum, 2006)